

Om begrebet kultur

Af Axel Steensberg

(i: Axel Steensberg: Fra kulturens overdrev, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1970)

Man skulle tro, at svaret på, hvad der forstås ved begrebet kultur, var såre let, eftersom ordet har mere end to tusind års hævd. Når det alligevel ikke er så lige til, skyldes det, at »kultur« har skiftet betydning, eller rettere sagt er blevet mangetydigt i løbet af de sidste par hundrede år. Og i den moderne kulturdebat glemmes ofte, at ordets egentlige betydning gennem de første to årtusinder var snævrere, men også klarere end den er i dag.

Om ordets oprindelige mening kan der ikke herske tvivl. Man har på latin verbet *colo*, hvis grundbetydning er at pleje og dyrke et eller andet. Allerede Cato, der levede fra 234 til 149 før den kristne tidsregning, kaldte sit berømte skrift: *De agri cultura*. Hvad vil det sige at kultivere ageren godt, lyder overskriften til det 61. kapitel. I samme kapitel tales lidt længere nede om en anden form for kultur, nemlig dyrkning af oliventræer. Og Varro, der levede fra 116 til 27 f. k. t., bruger i sin *Res Rusticae* udtrykket kultur (eandem culturem) om hakning i planteskoler, idet han refererer til en ældre forfatter ved navn Scrofa. Oså Florus, en historiker der levede på kejser Hadrians tid, bruger i et udtog af Livius udtrykket *cultum agri* om jordens dyrkning.

Fra jorddyrkning og havebrug blev kultur allerede i oldtiden overført til andre områder af livet. Også ordet koloni kommer af *colo*. *Colonus* er en landbruger, og stedet hvor han bor en koloni. *Colo* kan simpelt hen betyde at bebo et sted (dvs. udnytte det, dyrke det). Også ordet *kultus* kommer af at dyrke. Man plejer – dyrker – en guddom ved gentagne bønner, ofringer og ceremonier på lignende måde, som man dyrker sin ager ved stadig gentagne processer og omhyggelig pleje.

I kulturen er det fra fædrene nedarvede, det af ælde ærværdige, dog mere fremtrædende end i agerdyrkingen. Thi den romerske agerbruger udfoldede stor energi og opfindsomhed med hensyn til afprøvning af nye metoder. Agerbruget blev ikke som kulden domineret af traditionen. I hvert fald blev alle nødt til at agte på naturens luner så vel som på

stjernernes gang og dyrekredsens vekslen. Selv den dårligste var nødt til at tage hensyn til mange forskellige faktorerers sammenspil. Frem for alt måtte han vide, hvornår det var tid at udføre dyrkningens forskellige faser – thi selv om de klassiske agrarforfattere nævner visse terminer for arbejdets udførelse, gælder disse kun som »tommelfingerregler«. Hvordan bonden skulle forberede disse faser, hvilken pløjning, hvilken slags gødskning – om grøngødning, aske eller mergel i stedet for dyrekremerter – det beroede både på erfaring og øjeblikkeligt skøn, men ofte også på et forsøg. Den dygtige bonde var dengang som senere han, der forstod at spille på det foreliggende »instrument« med virtuositet. Det samme gjaldt frugtplantningen, pilekrattet, olivenlunden, vingården, grønsagsgartneriet osv. Der gaves ikke nogen patenteret vejledning eller ufravigeligt ritual således som for kulten.

Man forstår, at det var noget af en kunst at dyrke jorden i det klassiske Italien, og at Agricola – bonde, sammentrukket af ager og kultur – var et hædersnavn. Selv om Cicero i »Disputationes Tusculanæ« taler om *cultura animi* dyrkning af ånden, vedblev grundbetydningen af kultur at dominere. Det anvendtes i forbindelse med agerbrug, havebrug og skovbrug, lige til oplysningstidens filosoffer begyndte at bruge det i overført betydning.

Det kan være nyttigt at dokumentere dette med nogle eksempler fra renæssancen og barokkens tidsaldre. I året 1536 tryktes i Lyon en bog af Carolus Stephanus, hvortil i en udgave fra 1545 føjedes en gammel bog »de cultu et satione hortorum« om dyrkning og plantning af haver. Her anvendtes altså udtrykket *kultus* om havens dyrkning. Det samme gælder Antonio Mizaldi's »Hortorum secreta cultus et auxilia«, hjælp til sjældne havers dyrkning, trykt i Paris 1575. Men allerede 17 år tidligere i 1558 var der i Paris trykt en bog af P. Bellon, der tog sig på at vise manglerne ved plantekulturen og lære at nyttiggøre vilde træer.

I 1600 årene blev »kultur« enerådende, hvor det gjaldt dyrkning af planter og træer. I 1616 tryktes i Tournon ved Rhône en bog af Pierre de Quiquereau (La nouvelle agriculture) om den ny agerbrugsmåde eller almindelige vejledning i at plante alle slags frugttræer. En svensker ved navn N. Sparrman fik i 1641 trykt et lille skrift i Uppsala med titlen »Oratio de agricultura« (meddelelse om landbrug). I 1647 tryktes i København H. Rasmussøn Block's »Horticultura danica, Hvorledis en zirlig oc nyttig Urte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis.« Kort efter (o. 1662) skrev den svenske adelsmand Rosenhane en »Oeconomia« (trykt i Uppsala 1944), hvori han som overskrift over et af kapitlerne anvender udtrykket »Horticultura äller trågårdzskötsel«. I 1648 kom i København en oversættelse af Caspar

Judg. Crimic's »Oeconomia«, hvortil føjedes »Om agricultur oc deslige vedkommendis Jordens Forarbejdelse«.

Men allerede i 1632 var P. Lauremberg's »Horticultura« blevet trykt i Frankfurt a. M., og den kom i nye udgaver bl.a. i Nürnberg 1671-73. Året efter Laurembergs bog udkom i Rom i 1633 J. B. Ferrarius: »De florum cultura libri VI«, seks bøger om dyrkning af blomster. Om samme emne tryktes i Paris 1678 en ny fremstilling om kultivering af blomster. På samme tid kunne man i Danmark læse »Publii Virgilii Maronis Georgica, eller Bondewerks fire Bøger på danske Riim oversatte« af Mikkel Chr. Raun (Kbh. 1680). Virgil var nu tilgængelig for almenheden, og en latinsk udgave forelå trykt samme sted i 1694.

Det var naturligt nok Nederlandene der lå i spidsen med udgivelsen af havebøger, dels førsteudgaver, dels optryk, dels oversættelser. Således kom L. Liger's »Den historiske blomstergartner eller den almindelige kultur af blomster, træer samt store og små buske«, i Amsterdam 1706, to år efter førsteudgaven i Paris 1704. I Amsterdam tryktes også i 1697 tredje udgave af De la Quintinye's »Instruktion i frugt- og køkkenhaver tillige med en afhandling om oranger efterfulgt af nogle overvejelser over agerkultur«, hvori forfatteren også behandler dyrkning af meloner. I Avignon udkom i 1759 en »traktat« om hyacinth-kultur. Heller ikke Italien savnes blandt dem, der anvendte ordet kultur for dyrkning; således udkom i Venezia i 1768 anden udgave af C. Trinci's »L'agricoltore sperimentato«, om agerbrugs eksperimenter.

For en fuldstændigheds skyld skal nævnes, at skovbrug ofte kaldtes »sylvicultur« – f.eks. i Det kgl. Biblioteks gamle store katalog over udenlandsk litteratur. H. C. von Carlowitz udgav i Leipzig 1713: »Sylvicultura oeconomica, oder hausswirthschaftliche Nachricht und naturmässige Anweisung zur wilden Baum-Zucht«. Men i øvrigt anvendtes i Tyskland mest udtrykket »Holz-Cultur«, hvor man både på fransk og engelsk talte om sylviculture. Fra forrige århundrede kan nævnes C. Bagneris: »Manuel de sulviculture« (Paris-Nancy 1873).

Det er interessant at konstatere, at det berømte »Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers«, udg. Af Diderot og d'Alembert, bd. IV (Paris 1754) vedrørende vort begreb kun har følgende tre stikord: *Culte* (religiøst), *cultiver* (have) og *culture des terres* (jordens dyrkning). Det samme gælder udgaven fra Bern-Lausanne 1782 (10. bd.), men med tilføjelse af ordet *cultivateur* (jorddyrker).

Samtidig var de franske oplysningsfilosoffer ganske vist begyndt at bruge ordet i en overført betydning om menneskers kultur i modsætning til deres natur. Allerede en af det franske sprogs reformatorer Oliver Patru (1604-81) havde i »Harangue de Cicéron pour Archias« sagt: »Le

peu de connaissance que j'ai, je le dois à la culture des bonnes lettres« (Den smule lærdom, jeg har, skylder jeg dyrkning af gode breve), og den franske forfatter og gejstlige, hertugen af Bourgognes dygtige opdrager, Francois Fénelon (1651-1715) skrev i »Télemachos' hændelser« XXI 1693-94 (trykt i 1699): »Il apprit à cultiver les vertus« (han lærte at kultivere sine iboende egenskaber). Voltaire siger i »Henriaden« 1723 om Charles IX af Frankrig: »Des premiers ans du roi la funeste culture n'avait que trop en lui corrompu la nature« (i kongens første år havde den korrumperede kultur ikke i ret høj grad ødelagt naturen i ham).

J. J. Rousseau skrev i 1740 i »Projet pour l'éducation de M. de Saint-Marie«: »L'histoire naturelle peut passer aujourd'hui, par la manière dont elle est traitée, pour la plus intéressante de toutes les sciences que les hommes cultiverent.« (naturhistorien kan i dag ved den måde, hvorpå den behandles, gå for den interessanteste af alle de videnskaber, som mennesket dyrker) – man kan altså dyrke videnskab ligesom man dyrker sin ager, have eller skov. Også M. J. A. N. Carital, Marquis de Condorcet, skrev om hofmedicineren Lieutaud, at han dyrkede (cultive-rede) sin videnskab. Og Rousseau fortsætter i »Discours des sciences« 1750 at anvende udtrykket, idet han siger, at hvis videnskabens dyrkning er forenelig med krigerske egenskaber, er den det endnu mere med moralske.

Også i Tyskland anvendtes begrebet kultur i overført betydning fra slutningen af 1600 årene. Chr. Weise brugte i 1692 udtrykket »die Cultur der Sprache«, og J. F. Bertram i 1728: »Die Cultur der schönen Wissenschaften«. Schiller talte om »Die Morgenröthe der Cultur«, Johann Christoph Adelung skrev i 1782 sin »Geschichte der Cultur«, og Herder kaldte i »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« 1787 »Die Cultur eines Volkes« for blomsten af dets tilværelse. Men det er af særlig interesse for den følgende fremstilling at bemærke, at V. Nicolai i »Beschreibung einer Reise« 1783 hævdede, at der var intet mere utåleligt for menneskets forstand end dette uden videre at antage forudbestemte dogmer.

I Danmark har Ludvig Holberg – der som bekendt gav sin mening til kende om næsten alt mellem himmel og jord – skrevet en interessant epistel (519) trykt i 1754, der handler om klimaets indflydelse på menneskenaturen. Heri skriver han:

»Menniskerne ere ved Fødselen, paa hvilket Sted de end fremkomme, hinanden lige, *Materien*, hvoraf de ere sammensatte, er den samme. *Architecturen* ogsaa den samme. *Materialierne* ere Kiød, Blod, Vædsker, Been etc. *Structuren* er Seener, Aarer, Hierte, Hierne, Vinduer eller Øyne, hvilke ere fæstede paa et Sted, saa at *Formen* saa vel som *Materien* i

alle Ting ere lige, undtagen den udvortes Hud eller Malningen, saasom nogle fødes hvide, andre sorte. At en lige Skabning ikke haver lige Virkning reyser sig ikke af Bygnings-Mesterens Arbeyde; men af deres Efterladenhed, som skal holde den ved lige. Man kand ligne Mennisket ved gode men udyrkede Agre, der intet Korn og Frugter frembringe, skiønt de have Evne dertil: Agermændene ere Regentere, Lovgivere *Philosophi* og Lærere, som pløye, besaae og *cultivere* dem. Sæden er adskillige slags, hvorfor Vexten og bliver foranderlig. Hvis Hvede saaes fremspirer Hvede, og hvis Klinte saaes fremvoxer Klinte, og det af en lige dannet Ager. At derfor lige Jorde sees saa ulige, er ikke Jorden men Jord-dyrkerens Uvidenhed eller Efterladenhed: Mangel af *Cultivation* virker det samme hos Mennisker og Forskiællen bliver ligesom mellem Marmor og sleebet Marmor. Nogle Mennisker forderves ved Mangel af *Cultivation*, andre ved Forstanderes onde *Exempler* og daarlige Love, andre igien af Vellyster, som Overflødighed med sig fører, hvilke hvis de ikke tvinges i Tide, qvæle all god Væxt.«

Holberg var altså ganske på linje med sine samtidige i Frankrig og Tyskland. Men hans sammenligning med jordens dyrkning er så klar og ligetil, at den fortjener at kendes udenfor Danmarks og Norges grænser. I den danske litteratur fra sidste del af 1700 årene blev kultur et yndet ord, om end det ikke var alle, der ønskede den udbredt til videre kredse.

Filosoffen Johs. Boye gav i en afhandling »Om Skolevæsenet« i tidskriftet *Minerva* 1791 det første forsøg på en dyberegående definition af, hvad menneskelig kultur er: »Det man kalder Levemaade, er endnu ikke nok: ja, jeg veed ikke engang, om vor nærværende saa kaldte Levemaade bør henregnes til Kultur. At have lært af Dandsemesteren at gjøre sine Komplimenter, at luxuere efter Moden, artigen at refusere det, man ofte gjerne vil have, at forgude det smukke Kiøn, at smigre for Overmænd, og vise sig stolt eller nedladende mod Undermænd, efter som man venter at have Nytte af dem eller ikke: dette og andet slikt henregner man til Levemaade. Men alt dette kan et menneske besidde i høieste Grad, og endda være den største Barbar i Videnskaben, Kunster, og alt det, man henregner til Smagens, Forstandens og Hiertets Forbedring. Og paa den anden Side kan man have den fineste Kultur i Videnskaber og Kunster, uden at have den fineste Levemaade. Dette sidste træffer meget ofte ind. Den som føler sin Ypperlighed, foragter at nedlade sig til Modens Daarligheder. – Da altsaa den, som har finest Kultur i Smag, Hierte og Videnskaber, kan være uden den fineste eller galanteste Levemaade, og omvendt: saa er dette, i mine Tanker, Beviis nok paa, at vor Levemaade kan ikke siges at være kultiveret. At kunne

forstille sig, kan i visse Tilfælde blive anseet som et væsentligt Stykke af Levemaaden, og i det kan enhver Skurk, enhver Dosmer ved Øvelse blive hærdet. Jeg henregner derfor til Kultur ikke denne gothiske Levemaade, som i mange Stykker fortjener ikke megen Agt, men en rigtig Smag, en øvet og dyrket Forstand. Jo videre et Menneske har bragt det i visse Stykker, des større Grad af Kultur besidder han. Og den, som har bragt det temmelig vidt deri, og har en udbredt Kultur, hos ham kan man vente at finde den sande Levemaade. Muserne ere beslegtede med Gratierne. Man kan ikke omgaas hine, uden tillige at komme i Bekiendskab med disse. ... Den sande Levemaade er altsaa en Følge af Kulturen. Ved at dyrke Forstand og Hierte, forfines ogsaa Levemaaden. Og tager man Kultur i denne Forstand ... saa seer jeg ikke, hvorledes Kultur kan henregnes til skadelig Oplysning.«

Som man ser lefler den kultiverede ikke for sine omgivelser eller følger flertallets mening. Kultur består ifølge Boye ikke i at følge skik og brug og justere sin tilværelse efter omgivelserne, sådan som en senere tids antropologer har villet definere den. Men Boye nærede ogsaa en større tillid til den jævne mands muligheder for at tilegne sig en højere kultur end mange i sin samtid.

Lægen og menneskevennen Johann Clemens Tode (1736-1806) skrev i femte bind af sine »Samlede danske Skrifter«: »Børn komme ikke saaledes for Lyset, som Signor Pinetti's Nellike, nei, deres Kultur kræver hele Aar«, dvs. at de skal dyrkes vel og længe. Historikeren Frederik Sneedorff (1760-92) havde ligeledes den almindelige opfattelse af kultur, thi han omtaler (i »Samlede Skrifter«, Bind I, 1794): »en Mand, hvis hele Bestræbelse gaer ud paa at udbrede Cultur i Videnskaber, Kunster og Sæder«. Landøkonomen og forfatteren, professor Chr. Olufsen skriver i »Nye oeconomiske Annaler« 1812 i forbindelse med en omtale af lånebiblioteker, som han indrømmede kunne være en ædlere tidsfordriv end kortspil: »Derimod er det mig efter det Bekjendtskab jeg har til Bonden ikke fatteligt, at han ved Læsning kan flytte sig selv høiere op paa den intellectuelle Kulturs Trappe.« Han er bange for, at bonden skal blive trodsig af læsning. Tilbage bliver kun, at statens styrelse bliver i stand til »at beskierme den mindre haandfaste, mandstærke og høirøstede Kultur imod aabenbare Forurettelser af Bonde-Kultur.« Og i 1817 advarede pastor J. G. Møller fra Tåsinge i »Om Almeenoplysning, dens Grændser og Værd«, mod større åndskultur, hvis den bliver til forfinelse hos bonden. Bonden behøver ikke professorens, regentens, officerens eller digterens egenskaber. Han bør blive i sit kald. Og det er gudskelov ikke muligt, at »Bondens Aandskultur kan blive saaledes overspændt ... man forestille sig blot et Menneske med høiere Aandskultur henflyttet

i Bondens simple Stilling.« Han ville føle sig slet tilpas og ikke opfylde bondens pligter.

Ovenstående oversigt giver sig ikke ud for hverken at være udtømmende eller ganske systematisk. Formålet har kun været at give et omrids af ordet kulturs betydningsindhold i nogle europæiske sprog indtil begyndelsen af 1800 årene.

Men det er i hvert fald ikke ganske korrekt, når den amerikanske antropolog A. L. Kroeber har hævdet, at ordet kultur første gang nævntes i et tysk leksikon fra 1793. Vi har set, at betydningsovergangen fra jord-, skov-, havedyrkning etc. til pleje og udvikling af menneskers åndelige egenskaber må være sket i Frankrig. Først dyrker man gode breve, så sine iboende kræfter, så kan man dyrke videnskab, og der åbenbarer sig en modsætning mellem den gode natur og den korrumperende kultur, indtil kultur efterhånden bliver en eftertragtet betegnelse som først og fremmest de fine har patent på.

I den sidste menneskealder synes humanister næsten at have glemt, at kultur dog stadig væk *også* består i dyrkning af mere primitive livsformer som bakterier, træer og andre planter. Der doceres fremdeles et fag ved landbrugsfakulteter og landbohøjskoler, der hedder agrikulturkemi.

En anden amerikansk antropolog, Franz Boas har sagt, at kultur omfatter alle et samfunds tilkendegivelser i form af sociale vaner. Kultur er det enkelte individs reaktioner på skik og brug i den gruppe, hvori han lever. Desuden er kultur summen af menneskers handlinger bestemt af skik og brug. Og en tredje amerikaner, Melville Herskovits siger kort og godt: »Kultur er den af mennesker frembragte del af omverdenen.« I samme ånd var det, den danske politiker og klassiske filolog Hartvig Frisch forargede borgerskabet, da han i tyverne i sin »Europas Kulturhistorie« hævdede, at »kultur er *vaner* taget i allersimpleste forstand.« Efter denne definition havde overklassen i hvert fald ikke mere hævde på at være kulturbærerne.

Udtømmende er disse definitioner imidlertid ikke. Det er ganske vist rigtigt, at der i enhver kultur findes noget negativt, noget tillært, vedtaget – konservativt, om man vil. Thi formålet med kultur er blandt andet at holde en plante eller en gruppe menneskers skik og brug ved lige. Men ikke blot i traditionel forstand. Selv de gamle romere gjorde, som vi har set, hvad de kunne for at forbedre vilkårene for deres planteres trivsel. Der var ikke blot noget traditionelt i den romerske agrarkultur, men også noget aktivt, dynamisk, en bevidst udvikling. Der spores altså både et statisk og et dynamisk element i kulturbegrebet helt fra dets optræden i oldtidens Rom for over 2000 år siden. Det er derfor ganske pudsigt, at der i professor Herskovits' ovennævnte definition, som den

videre begrundes i »Man and his Works« (New York 1952, s. 625 ff.), slås fast på én gang, at kultur er den tillærte del af menneskets opførelse, og at kultur er dynamisk. Den betingelsesløse konstatering af det første skulle synes at udelukke det sidste.

Så er Hartvig Frisch mere konsekvent, når han definerer kultur som vaner taget i allersimpleste forstand. Men »vaner« er indgroede, automatiske handlinger, symptomer på noget, der engang har været bevidst og aktivt, men som nu er forvandlet til rutine. Kun under indøvelsen af de overleverede vaner, det vi kalder traditionen, – hvilket ikke sjældent sker under mere eller mindre udtalt modstand og deraf følgende ændringer i det tillærte – er der tale om en aktiv kulturproces. Det er for øvrigt ikke blot mennesker, der har vaner, men også dyrene. Altså måtte kulturen også omfatte dem, hvis man skulle nøjes med Hartvig Frisch's forklaring.

Man hører undertiden åndspersoner sige: Der er intet nyt under solen. Alle gode ideer har andre haft før os. Og man taler om tankevaner og vanetænkning, hvilket ikke er helt det samme. Sammenholder man imidlertid sådanne påstande med virkeligheden i dag, viser de sig ikke at være udtømmende. Mange ideer har mennesker haft i fortiden, mange opfindelser er blevet gjort, og meget af det er blevet rutine, vaner som børn tilegner sig i skolens undervisning. Men der sker immervæk noget nyt. Selv om den klassiske fysik, som vi har lært i skolen, kan bruges til praktisk forklaring af mange forhold, må man dog indrømme, at den moderne atomfysik har åbnet helt nye perspektiver. Den er det, der har gjort vor tids tekniske fremskridt mulige. Plancks konstant falder lige så lidt som Einsteins og Bohrs tanker ind under vanetænkning. Konstruktionen af raketter til månen heller ikke – så skal man da definere »vaner« så bredt, at også menneskers opfindsomhed anses som en vane. Sagen er nok, at vaner er noget, der bliver automatisk gennem tillæring, medens opfindsomheden er noget arveligt.

Hartvig Frisch's definition af kultur var imidlertid i nøje overensstemmelse med manges opfattelse i hans tid, i hvert fald inden for såkaldte progressive kredse. Også arkæologer og etnografer talte og taler jo endnu om »kulturer« i betydningen folkegrupper, inden for hvilke der hersker stor ensartethed med hensyn til materielle og åndelige udtryksformer. Professor Johannes Nicolaisen siger i »Primitive kulturer« (Kbh. 1963), at det er et særkende for mennesket, at det besidder en kultur, dvs. en række tillærte handlinger, som ved oplæring af individerne kan fortsætte fra den ene generation til den anden. Imidlertid er det et spørgsmål, om dyrenes tillærte handlinger ikke også videreføres gennem oplæring, i hvert fald hvad de mennesket nærmest stående arter angår. Harlows

primatforsøg (se »Naturens verden«, oktober 1965) viser, at rhesusaber bliver afsporet, når de oplæres af en unormal moder. De lærer hendes forkerte adfærd, og når denne indlæring har fundet sted på et tidligt tidspunkt under deres »opdragelse«, er de forkerte handlinger ikke til at udrydde, selv når aberne kommer til at omgås normale, vilde artsfæller.

Arkæologerne opererer med begreber som »enkeltgravskultur«, »båd-øksekultur«, »mesolitisk kultur« og lignende, til trods for at det ikke er muligt at genfremkalde *hele* det komplekse, der for så og så mange tusind år siden tilsammen udgjorde disse folks kultur. Det, man nu kan analysere – og dét har sin store videnskabelige betydning – er disse menneskers efterladenskaber i form af brugsgenstande og grave, i visse tilfælde også tomter af deres boliger. Men dette er langt fra hele »kulturen«. Om disse kendsgerninger, der frister mange til at lade fantasien spille (en udmærket kulturegenskab i øvrigt til sit brug!), men som ofte lader fagmanden nøgtern tilbage med sin typologi, har den markante engelske arkæolog sir Mortimer Wheeler engang sagt: Arkæologen finder måske tøndens, men går glip af Diogenes (den velkendte tænker, der havde valgt en så lidet distraherende bolig!). Og Wheeler fortsætter: Selv om man fandt det kors, hvorpå Kristus led døden, ville man (dvs. arkæologerne) ikke uden videre fatte, hvilken verdensomspændende bevægelse, den korsfæstede har givet anledning til – selv ikke med den mest intuitive fantasi som hjælper.

Men selv om man var så heldig at finde vidnesbyrd nok om både materielle og immaterielle vaner, der havde knyttet mennesker sammen, er det så tilstrækkeligt at forklare kultur som »vaner taget i allersimpleste forstand«?

Den tyske sociolog Ralf Dahrendorf har i en bog fra 1963 »Gesellschaft und Freiheit« kritiseret nogle af sine fagfællers – og navnlig den for tiden så berømte amerikanske sociolog Talcott Parsons ensidige fremhævelse af de *stabiliserende faktorer* i samfundet. Et af vor tids modebegreber er »statussymbol«. Hvad den ene har, søger vi andre at få, simpelt hen for at være med i laget. Navnlig i USA har denne indstilling i mange år været fremtrædende. Ralf Dahrendorf er heller ikke blind for de stabiliserende faktorerets betydning. Han hæfter sig navnlig ved, at de i så høj grad egner sig til videnskabelig behandling. I et stabilt samfund kan man naturligvis langt lettere foretage beregningsmanøvrer end i et ustabil. Det ustabile er egentlig imod såvel videnskabens som statens væsen. Ikke desto mindre mener Dahrendorf, at vor vestlige kultur nok så meget karakteriseres ved, at den »revolutionære« ånd er trængt helt ned i de jævreste befolkningslag. Ingen vestlig arbejder er i tvivl om, at

tingene kan forbedres og arbejdet gøres anderledes og mere effektivt, hvorimod man f.eks. i mange asiatiske lande i langt højere grad slår sig til tåls med det tilvante, det vaneindgroede.

For en historiker er dette temmelig åbenbart. Thi den europæiske bonde blev jo karakteriseret på samme måde i slutning af 1700 årene – selv om det nok var temmelig overdrevent. Men historien viser også, at fremtiden ikke lader sig beregne, netop fordi der ikke råder balance mellem de faktorer, der udgør den hele »kultur«. Selv om man godt kan lægge planer ud fra visse forudsætninger og analyser, forholder det sig som med en general, der møder op med omhyggelige angrebsplaner lagt lang tid i forvejen, men som under selve krigsudviklingen bestandig er nødt til at improvisere og ændre sine planer – en krig er vel den mest dynamiske samfundstilstand, der findes. Selv i det mest velsmurte og stabile samfund bliver der en uberegnelig rest tilbage, som gør det nødvendigt at improvisere. Og til de mest uberegnelige samfundsborgere hører kunstnerne, digterne, opfinderne, forskerne – alle de, der ikke vil slå sig til tåls med det nemme og ligetil, det nedarvede og tilvante. Undertiden opfører sådanne »originaler« sig så usædvanligt, at de ikke engang kan accepteres i intellektuelle kredse, hvor de egentlig burde høre hjemme. Man tør måske betvivle, at Søren Kierkegaard ville have fundet plads i et dansk akademi, hvis et sådant havde eksisteret på hans tid? Thi man erindrer, at Det kgl. bibliotek i København afslog at modtage hans efterladte papirer. Den slags mennesker er skabt til at være en torn i kødet på alle os borgerlige – for ikke at sige os spidsborgerlige – samfundsstøtter. Men det er først og fremmest folk af hans art, der holder liv i kulturen, der gør, at den ikke stagnerer eller dør af mangel på næring.

Det vil efter den her fremførte opfattelse næppe være tilstrækkeligt med den amerikanske etnolog Ruth Benedict at beskrive kulturen som et mønster. Thi ved »kulturmønster« bringes man uvilkårligt til at tænke på noget statisk, noget fastlagt som en dekoration eller mønsteret på et stykke tøj. Ganske vist dukker der i kulturen situationer op, som ligner hverandre. Men lad mig bruge et billede, som jeg har anvendt i indledningen til det af mig redigerede værk »Dagligliv i Danmark«, bind 2: »Man kan sammenligne det indtryk, vi får ved at betragte fortiden, med den oplevelse, det er at beskue verdenshavet fra stor højde. Set på denne afstand forsvinder al bevægelse. En rolig flade udbreder sig med skibe, der synes at ligge for anker, bundne til samme plet, skønt man ved, at de skyder en fart af adskillige knob. Langs kysterne tegner brændingen sig som en kridtstreg på en sort tavle, slået én gang for alle, ubevægelig gennem årtusinder. Fra luften ser man også, at der rundt om øer og

kyster ligger grunde og undersøiske skær, der ikke kan skelnes af de søfarende. Foretager man imidlertid et dyk ned gennem luften, øjner man flere og flere enkeltheder på selve havfladen, medens dybdeperspektivet samtidig forsvinder. Det billede, der før forekom stillestående, kommer nu i bevægelse. Og befinder man sig endelig nede på selve vandfladen, er det i uroligt vejr næsten ikke til at se havet for bølger.«

Det er i kulturen som i havet: Utallige strømninger og påvirkninger modarbejder eller understøtter hverandre som en vekselvirkning mellem sammentræffende bølgebevægelser – en »interferens«. Det er nyttigt, at nogle forskere samler interessen om det, der er indarbejdet som normale processer i denne »kulturinterferens« eller kulturens brydningsforløb, således som det altid har været videnskabens sag at skildre det typiske. Men lige så nyttigt og vigtigt er det, at andre samler interessen om de dynamiske, de uberegnelige, om dem, man forhen kaldte »kulturbærere« i litteratur, videnskab, religion og kunst.

Thi kultur kræver ikke blot tradition og vanetænkning. Den kræver i høj grad også opfindsomhed og evne til at finde nye veje. Desværre er vi mennesker ofte for kategoriske i vor opfattelse og inddeling af omverdenen. Vi venter rent umiddelbart at finde »kulturbærere« i samfundets højere lag. Men vi glemmer, at de, der har evnen til at komme til tops, ikke automatisk behøver at være skabende ånder. Det er måske lige så tit folk, der har evnen til at udnytte og omsætte de skabende kræfter i en kreds, der knyttes til dem? Det sker oftere, end man i almindelighed gør sig klart, at ideer og tanker fostret af medarbejdere, knyttes til lederens navn. Tiest kan i virkeligheden ingen afgøre, hvorfra det nye i tiden stammer, fordi det er opstået under meningsudveksling – eller simpelt hen fordi menneskene i centrum frådser i omgivelsernes ideer og originale tanker, og det ville være for meget at forlange, at de skulle give sig tid til at notere, fra hvem de fik de afgørende impulser. For mennesket i centrum er det afgørende at skønne om, hvad impulserne kan bruges til, og om de i det hele taget lader sig udnytte i kulturens store malstrøm, eller de må synke til bunds. Måske kan de så dukke op på et senere tidspunkt, når tiden er blevet moden.

Kultur ligner levende organismer. De bæres oppe og kittes sammen af utallige »celler«, hver med sin vanemæssige eller nedarvede funktion. Men i lighed med egentlige organismer er de desuden udrustet med en slags aktive »følehorn« og »hjerneceller«, der skal hjælpe dem ved orientering og planlægning, så arten kan overleve. Ikke alle individer er ens udrustet så lidt som alle celler i en organisme. Og »hudcellerne« forstår naturligvis ikke til hvilken nytte »nervecellerne« fungerer. Alligevel er begge lige uundværlige for individets beståen.

Det har været hensigten med det her fremførte at besinde sig på, hvad begrebet kultur set i historiens lys, egentlig rummer. Thi i vor tids kulturdebat gør de færreste sig klart, hvad der burde være det fælles udgangspunkt for diskussionen: en definition der dækker alle afskygninger af begrebet. En sådan definition må omfatte såvel kulturens tillærte som dens arvelige og dynamisk virkende elementer. Voltaire stillede natur og kultur op imod hinanden, men betragtede unægtelig ikke det sidste som et forædlingsprodukt af det første! Det hænger naturligvis sammen med, at naturen var »god«, som om man uden videre kunne tillade sig at fælde en så kategorisk dom om noget så kompliceret og ubestemt. På dette sted vil vi begrænse os til det faktiske, at »kultur« i sin oprindelse brugtes om en dyrkning eller forædling af den omgivende og indre natur. En sådan forædling er en slags vedvarende destillationsproces, hvoraf bestandigt opstår flygtige, raffinerede væsker – svarende til »Åndskulturens« nybrud – medens de tungere bestanddele lejrer sig på bunden som seje masser – svarende til de indlærte »vaner«. Naturligvis dækker et sådant billede ikke helt virkeligheden. Konklusionen må blive, at kultur omfatter både statiske og dynamiske elementer, og at det dynamiske element ustandselig udskiller statiske vaner, efterhånden som nybruddene forvandles til dagligdags, indgroede rutinehandlinger.

Børn og forældre

Forældre med børn

Keld og Hanne er, som mange andre familier, flyttet uden for København, hvor husene er billigere, og hvor der er mere frisk luft til børnene.